

Etymology of politics in the Holy Quran

Amir hossein moradpour dehnavi¹

Abstract

The Quran is a book of guidance and general issues of human need is the divine legislator Although the purpose of the holy founder of political and social science issues not discount the holy Quran verses in the Quran, but is necessarily the case Koran verses that addressed the issue of government policy. The purpose of sent messengers and books divine direction and guidance to achieve prosperity and worldly man is Vakhryv And the other side of the world is the next field performance of people in the world that heavenly happiness people Heavenly bliss of guarantees The major part of people;s lives for political life. the Quran is the root cause of political thought in Islam And the Koran and describes the design principles of political thought, belief and practice , The principles and ideas are part of the vast territory and part of the teachings of Islam and faith Corner Part of the teachings of Islam and the life of a Muslim corner of the counts So the thought of Quranic separation of thought and political action , Of faith and Islam and Muslim life is not possible.

Keywords: The Quran, etymology, interpretation of the Quran, politics, society.

Assistant Professor of Political Science, Department of Islamic Studies, Sirjan Faculty of Medical Sciences, Sirjan, Iran
a.moradpour@sirums.ac.ir

مآخذشناسی سیاست در قرآن کریم

امیرحسین مرادپور دهنوی^۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۲/۱۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۲/۰۶

چکیده

هدف از ارسال انبیاء و کتب آسمانی هدایت انسان‌ها جهت نیل به سعادت دنیوی و اخروی است. دنیا مزرعه آخرت بوده و عملکرد انسان‌ها در دنیا است که سعادت اخروی افراد را تضمین می‌کند و بخش عمده‌ای از زندگی انسان‌ها مربوط به زندگی سیاسی است و اسلام آخرین دین، و قرآن آخرین کتاب آسمانی است، بنابراین اصول و کلیات هر آنچه مربوط به زندگی سیاسی- اجتماعی و فردی تا روز قیامت است، در این کتاب آسمانی ذکر شده است. بر محققین است تا اصول مربوط به حکومت و سیاست را از قرآن استخراج کنند لذا پژوهش حاضر به بیان منابع و آثاری که با موضوع سیاست و حکومت در قرآن است؛ پرداخته است و بدیهی است مدعای کسانی که معتقدند در قرآن آیات سیاسی- اجتماعی وجود ندارد، مردود می‌شود. مسئله اساسی پژوهش عبارت است از این که آیا قرآن کریم به مباحث سیاسی و اجتماعی (حکومت) پرداخته است؟ آثار و متونی که به موضوع سیاست و حکومت در قرآن پرداخته‌اند کدام‌اند؟ هدف اصلی پژوهش: شناسایی متون و آثاری که به موضوع سیاست و حکومت در قرآن پرداخته‌اند؛ است. روش شناسی پژوهش: توصیفی - تحلیلی (روش کیفی) است.

واژگان کلیدی: قرآن، مآخذشناسی، تفسیر قرآن، سیاست، جامعه.

^۱ . استادیار علوم سیاسی گروه معارف اسلامی، دانشکده علوم پزشکی سیرجان، سیرجان، ایران

A.moradpour@sirums.ac.ir

مقدمه

قرآن، کتاب هدایت بوده و کلیات مسائل موردنیاز بشر در آن آمده است (تبیان لکل شیء). اگرچه هدف شارع مقدس از تنزیل قرآن کریم بیان مسائل علمی، سیاسی و اجتماعی نبوده، اما بالضرورت هدایت انسان‌ها آیاتی در قرآن وجود دارد که به مقوله سیاست و حکومت پرداخته است. علی‌رغم اهتمام قرآن کریم به موضوعات سیاسی - اجتماعی، مفسرین قرآن تاکنون توجه شایسته و بایسته‌ای به موضوع سیاست و قدرت سیاسی در قرآن نداشته‌اند. در میان تفاسیر موجود، آن‌هایی که به مباحث سیاسی توجه کرده‌اند، بسیار نادرند.

در این پژوهش تلاش شد که متون و منابعی که از بعد سیاسی - اجتماعی به آیات الهی پرداخته‌اند، معرفی شوند. لذا، به آثاری از عبدالقادر حامد تیجانی در کتاب «اصول الفکر السیاسی فی القرآن المکی»، نجف لک‌زایی در مقاله «تفکر سیاسی در قرآن»، یوسف خان محمدی در «تفسیر سیاسی قرآن در ایران معاصر»، اکبرهاشمی رفسنجانی در «تفسیر راهنما»، علامه محمدحسین طباطبایی در «تفسیر المیزان» و دیگران پرداخته شده است. به تعبیر امام خمینی، نسبت اجتماعیات قرآن به آیات عبادی آن، از نسبت صد به یک هم بیشتر است (امام خمینی، ۱۳۸۵: ص ۵).

پیشینه پژوهش

مفسران قرآن تاکنون توجه شایسته و بایسته‌ای به موضوع سیاست در قرآن نداشته‌اند. در میان تفاسیر موجود آن‌هایی که به مباحث سیاسی توجه کرده‌اند، بسیار نادرند. علی‌رغم این‌که نویسندگان فوق‌الذکر به این موضوع توجه کرده‌اند، اما تاکنون هیچ منبعی که همه منابع در موضوع سیاست در قرآن را شناسایی کرده و به علاقه‌مندان معرفی کند، وجود ندارد. لذا، این تحقیق کوشید تا به معرفی منابعی در این خصوص بپردازد. در سالیان اخیر اقدامات شایسته‌ای در این خصوص صورت گرفته است، از جمله آن‌ها قرار دادن درسی تحت عنوان «تفسیر سیاسی قرآن» در رشته‌های علوم اجتماعی و علوم سیاسی است.

سؤال تحقیق

قرآن کریم کتاب جامع و هدایت انسان‌ها تا روز قیامت بوده و هر آنچه بشر به آن نیاز دارد، کلیاتش در این کتاب آمده است، «تبیان لکل شیء». یکی از این مباحث، مقوله حکومت و سیاست در اسلام بوده که برخی از نویسندگان مدعی هستند که قرآن به مباحث سیاسی و اجتماعی پرداخته است، اما واقعیت این است که این کتاب آسمانی به این مباحث پرداخته و مفسرین و نویسندگان متعددی نیز این بحث را دنبال کرده‌اند که در این تحقیق به معرفی آن‌ها پرداخته شده است.

فرضیه

قرآن کریم به مباحث سیاسی و اجتماعی (حکومت) پرداخته است و مفسرین متعددی به آن اشاره کرده‌اند. لذا، در این پژوهش برای تقویت و غنا بخشیدن به ادبیات تفسیر سیاسی قرآن، منابعی در این خصوص شناسایی و معرفی شده است که در ادامه به معرفی آن‌ها پرداخته می‌شود:

«تفسیر المیزان» اثر محمدحسین طباطبایی، «التفسیر المنیر فی العقیده والشریعه والمنهج»، «وهبه الزحیلی»^۱ در ۱۶ مجلد، «من وحی القرآن» اثر سیدمحمدحسین فضل‌الله، «تفسیر راهنما» زیر نظر اکبر هاشمی رفسنجانی، و «تفسیر پیام قرآن»، جلد دهم با عنوان «قرآن مجید و حکومت اسلامی»، زیر نظر ناصر مکارم شیرازی، از جمله تفاسیری هستند که تا حدی به موضوع سیاست در قرآن پرداخته‌اند.

یکی دیگر از کارهایی که درباره قرآن کریم صورت گرفته است، تدوین معجم معنایی قرآن است. در «المعجم المفهرس لمعانی القرآن العزیز» به برخی موضوعات سیاسی در قرآن پرداخته شده است.

سیاست در آیات مکی: در این باره از کتاب «اصول الفکر السیاسی فی القرآن المکی»، از تألیفات عبدالقادر حامد التیجانی می‌توان نام برد. تیجانی به انگیزه پاسخ به این شبهه که در آیات مکی مباحث سیاسی وجود ندارد، این کتاب را به نگارش درآورد. استدلال‌های

1 Wahbah al-Zuhayli

نویسنده عمدتاً مقایسه‌ای است. به نظر وی همان‌طور که نظریات افلاطون^۱، ارسطو^۲، هگل^۳، فویرباخ^۴، کارل مارکس^۵ و سایر متفکران غربی درباره انسان و جهان، تأثیر مستقیمی بر اندیشه‌های سیاسی داشته است، نظریه توحید و یکتاپرستی در اسلام نیز تأثیر اساسی در شکل‌دهی اندیشه سیاسی اسلام دارد. چنان‌که دیدگاه‌های اسلام درباره انسان، جهان و خالق جهان که تماماً در مکه ارائه‌شده، در واقع سیاست اسلامی را شکل داده است. به نظر تیجانی، حتی اصل حکومت و ضرورت آن نیز در آیات مکی مورد توجه قرار گرفته است. وی از جمله به آیه ۸۰ سوره اسراء استناد می‌کند. آیه مذکور چنین است:

«وَقُلْ رَبِّ ادْخِلْنِيْ مُدْخَلَ صِدْقٍ وَاَخْرِجْنِيْ مُخْرَجَ صِدْقٍ وَاَجْعَلْ لِيْ مِّنْ لَّدُنْكَ سُلْطٰنًا نَّصِيْرًا»

آنچه مورد استشهاد تیجانی است، بخش پایانی آیه است. «سلطانا نصیرا» یک‌بار در قرآن آمده و آن‌هم در همین آیه است. به نظر تیجانی، «سلطان نصیر» مساوی و هم‌معنی با دولت و نظام سیاسی است. البته در مواردی، تعبیر «سلطان» و یا «سلطان مبین» در آیات به کاررفته، که مراد «دلیل»، «بینه» و «برهان» است. در آیه‌ای که اشاره شد، پیامبر(ص) به دستور خداوند باید از خدا تقاضایی کند، این تقاضا چیزی نیست جز توفیق تشکیل یک نظام سیاسی که باید با قدرت خویش پشتیبان فعالیت‌های تبلیغی و رسالت پیامبر(ص) باشد. بخش اصلی کتاب تیجانی به تجزیه و تحلیل آیات سوره اعراف که سوره‌ای مکی است، اختصاص دارد. به نظر وی در سوره اعراف تمام چیزهایی که برای بنیاد تفکر و عمل سیاسی لازم بوده، آمده است. وی آیات سوره اعراف را از این منظر در سه گروه طبقه‌بندی کرده است:

الف. آیاتی که به توصیف انسان می‌پردازد. بر طبق این آیات، انسان مخلوق خدا و نیز مأمور از سوی خدا بوده و زمین را در تسخیر انسان قرار داده و انسان موظف است زندگی خود را از آن تأمین کند.

1- Plato

2- Aristotle

3- Hegel

4- Feuerbach

5- Karl Marx

ب. تجارب انبیای الهی از جمله نوح، هود، صالح، لوط، شعیب و موسی از مواردی بوده که در آیات سوره اعراف بر آن‌ها تأکید شده است. همه این انبیاء در جهت تشکیل یک جامعه متشکل انسانی حرکت کرده‌اند، اما در عمل با مخالفت جمعی از انسان‌ها برخورد نموده‌اند. ج. در این گروه از آیات، مکیان مخاطب قرار گرفته‌اند و به آن‌ها توصیه شده است که از این تاریخ پرفرازونشیب درس بگیرند و به تکذیب پیامبر اسلام (ص) نپردازند و از او حمایت کرده و در جهت تشکیل یک امت اسلامی، تلاش لازم را به عمل آورند.

آیت‌الله مکارم شیرازی، جلد دهم از تفسیر موضوعی پیام قرآن را به موضوع حکومت اسلامی اختصاص داده است، در این تفسیر مباحث زیر مطرح شده‌اند: پیوند امامت و حکومت، ضرورت حکومت، انواع حکومت، اهداف حکومت اسلامی، ماهیت حکومت اسلامی، اخباری بودن ولایت یا انشایی بودن آن، ولایت یا وکالت، رابطه دین و حکومت در قرآن، پایه‌های حکومت اسلامی، نظام قانون‌گذاری اسلام، مجلس شورا و انتخاب نمایندگان، چگونگی انطباق مجلس شورا، موازین مشورت اسلامی.

ابوالاعلی مودودی در کتاب «الاسلام فی مواجهه التحديات المعاصره» طرح نظام اسلامی خود را که نتیجه ضروری انقلاب اسلامی اوست، از آیاتی از سوره اسراء استخراج کرده است (لک‌زایی، ۱۳۷۸: ص ۹۹-۹۸).

یوسف خان محمدی در کتاب «تفسیر سیاسی قرآن در ایران معاصر» با بیان اینکه تفسیر قرآن اندیشه‌ای نص محور است که با اعتقاد به جامعیت قرآن چاره کار سیاست امروزی را در بازگشت و فهم مجدد قرآن می‌داند. از همین دیدگاه به نقد دو گانه تحجرگرایی دینی و ایدئولوژی سکولار می‌پردازد. این تفسیر معطوف به سیاست و اصلاح اجتماعی است و به نظامی آزاد و عدالت محور در جامعه توجه دارد. اهمیت این رویکرد تفسیری آن است که ما را به سوی شیوه‌ای جدید در حکومت‌داری، تعاملات اجتماعی و روابط تفسیر قرآن به قرآن، گسست از سنت‌های تفسیری گذشته، توجه به واقعیت‌های سیاسی- اجتماعی، محوریت توحید، پرهیز از اسرائیلیات و احادیث ضعیف، تأکید بر تاریخ و عقل‌گرایی به‌عنوان شاخصه‌های مهم تفسیر قرآن هدایت می‌کند. خان محمدی مختصات تفسیر سیاسی

قرآن در اندیشه سید رحمت‌الله خرقانی، رضا قلی شریعت سنگلجی، سید محمود طالقانی را بیان کرده و در پایان به نتایج و پیامدهای قرآن‌گرایی سیاسی در ایران معاصر پرداخته است.

برخی از نتایج پژوهش ایشان عبارت‌اند از:

الف. اتخاذ روش از خود قرآن

ب. تأکید بر تاریخ صدر اسلام

ج. پرهیز از اسرائیلیات و احادیث ضعیف

د. تأملی در اهداف و مقاصد قرآن

ه. گسست‌گرایی

و. توجه به واقعیت‌های سیاسی و اجتماعی (خان‌محمدی، ۱۳۹۱: ص ۵۸-۵۰).

فاضلی (۱۳۸۰)، در مقاله «آموزه‌های سیاسی قرآن در اشعار اقبال» به این مسئله می‌پردازد که حوزه نفوذ دین، اجتماع و سیاست را نیز شامل می‌شود. بنابراین، نسبت دنیا و دین، بنابر تعبیری عرفانی، همان ظاهر و باطن است. ایشان با توجه به اشعار اقبال به این مسئله پرداخته است. آنچه تحت عنوان انتظار ما از دین مطرح می‌شود، در واقع برخاسته از نقشی است که در دین نهفته است. در این مقاله فاضلی به بررسی برخی از نقش‌های دین و انتظارات حاصل از دین از جمله آزادی، استغنا و استقلال، دین و دلیری، انقلاب دینی، انقلاب «لایی» و انقلاب «الایی» می‌پردازد.

- فاضلی در خصوص مفهوم آزادی می‌نویسد، انتظاری که اقبال از یک مسلمان دارد، آن است که او با پیروی از قرآن و پیامبر (ص) و علی (ع) و سایر تربیت‌یافتگان دین، خود را از قیدوبند هر آنچه مقبول دین نیست رها سازد، تا جایی که با استفاده از قدرت معنوی و الهی بر قوانین اسباب و علل نیز چیره گردد.

آزادی‌ای که اقبال مطرح می‌کند، معادل طغیان یا بی‌بندوباری نیست، بلکه آزادی توأم باشخصیت انسانی و استغنا ذاتی و اشراف بر شخصیت و خود رشد یافته است، یعنی در عین اینکه هیچ چیز ندارد، به هیچ چیز هم وابسته نیست (فاضلی، ۱۳۸۰: ص ۹۵).

خان محمدی (۱۳۸۰)، در مقاله «مبانی جامعه‌شناسی در قرآن» ضمن بررسی «ماهیت جامعه» از دیدگاه جامعه‌شناسان و متفکران معاصر اسلامی، معتقد است که جامعه به لحاظ ماهوی فی‌الجمله اصالت دارد، یعنی گرچه متفکران اسلامی، اصالت به مفهوم «دورکیمی»^۱ را قبول ندارند، ولی در مورد جبرهای اجتماعی به مفهوم «گورویچی»^۲ اتفاق نظر دارند. با فرض پذیرش اصالت، جامعه قانونمندی‌های ویژه‌ای خواهد داشت که منحصر به فرد و جدای از قانونمندی‌های افراد بوده و این قانونمندی‌ها از دیدگاه قرآن قابل شناخت است. قرآن دو روش «تطبیقی» و «تحلیلی» را برای شناخت جامعه راهنمایی می‌کند که در واقع به شیوه جامعه‌شناختی مهر صحت می‌گذارد. روش تحلیلی مبتنی بر روش تطبیقی است. با مقایسه جوامع می‌توان عناصر سازنده و مخرب را شناخت و با مدل‌های به‌دست‌آمده از روش تطبیقی، می‌توان به جامعه خاص پرداخت. سه الگوی روش تطبیقی، هم‌زمان، در زمان و ترکیبی، نمونه‌هایی در قرآن دارند که سومی به‌وضوح در سوره شعرا منعکس است. سرگذشت قوم سبا نیز الگوی مناسبی از روش تحلیلی در قرآن است (فاضلی، ۱۳۸۰: ص ۹۸). سجادی (۱۳۸۰)، در مقاله «اصول سیاست خارجی در قرآن» به این بحث پرداخته است که قرآن کریم در زمینه مسائل سیاسی در حد بیان کلیات و چارچوب‌های کلان سیاست خارجی بسنده کرده و این کلیات را اصول سیاست خارجی می‌نامد. ایشان تحت چهار عنوان «اصل نفی سیل»، «اصل دعوت یا جهاد»، «اصل عزت دینی» و «اصل پایبندی به معاهدات بین‌المللی» به بحث پیرامون آن‌ها پرداخته است. این اصول چارچوب کلان سیاست‌گذاری خارجی دولت اسلامی را سامان می‌دهند و دولت اسلامی نمی‌تواند در سیاست خود آن‌ها را نادیده انگارد (سجادی، ۱۳۸۰: ص ۹۸).

اختر شهر (۱۳۸۰)، در مقاله «گونه‌شناسی طبقات اجتماعی در قرآن» با تکیه بر قرآن، به دنبال پاسخ به این پرسش‌ها است که آیا قرآن برای طبقات اجتماعی در جامعه مشروعیت قائل است؟ این طبقات چه ویژگی و چه تأثیری در جامعه دارند؟ وی در این پژوهش، ضمن

6-Durkheimi

7-Gurvitchi

تعریف طبقات اجتماعی و ارائه دسته‌بندی‌های مختلف معتقد است که قرآن نه تنها درصدد آن نیست که وجود طبقات اجتماعی و برخورداران از مزایای مادی را مشروعیت بخشد، بلکه درصدد بی‌ارزش نشان دادن تنعمات صرف مادی و بیان ثبوت ارزش برای تقرب به خدا و برخورداری از رحمت الهی است.

پیغان (۱۳۸۰)، در مقاله «امت واحده از همگرایی تا واگرایی»، نگرش قرآن به همگرایی و وحدت میان انسان‌ها و عوامل بر هم زنده آن را مورد بررسی قرار داده است. از دیدگاه قرآن، انسان‌ها در آفرینش از یک گوهرند و وحدت دارند، یعنی همه از حضرت آدم به وجود آمدند، لیکن، به سبب امتحان بشر و ظهور استعدادها و ظرفیت‌های او و نیز حسد و دنیاطلبی، فرقه‌گرایی، تفرقه‌افکنی‌های دشمنان و بدخواهان، القائنات شیطانی، مسخره کردن متقابل افراد و گروه‌ها، دادن لقب‌های زشت و سوءظن به یکدیگر، این وحدت فروپاشیده است. قرآن کریم برای تحقق دوباره امت واحد، این مؤلفه‌ها را پیشنهاد می‌دهد: اخوت بین مسلمانان، مودت مسلمانان، الفت بین مسلمانان، رحمت مسلمانان در قبال یکدیگر، رأفت بین مسلمانان، عفو، فضل، صفح، اصلاح، تعارف، احترام به سایر ادیان و پیامبران الهی و رد انحصارطلبی گروهی خاص در مورد خداوند.

هزاوه‌ای (۱۳۸۰)، در مقاله «اصلاح و انقلاب در آموزه‌های قرآنی» در پی گونه‌شناسی مفهوم و کاربرد واژه «اصلاح» در قرآن کریم، روش‌ها و تاکتیک‌های اصلاح فرد و جامعه از منظر وحیانی، و نیز بررسی رابطه اصلاح و انقلاب است. از منظر قرآن کریم، «اصلاح» شالوده حرکت سالم‌سازی فضای زیست آدمی بوده و در جریان اصلاحی پیامبران ریشه دارد. «اصلاح» با دو مفهوم آشتی دادن و رفع موانع و مفساد، به طور مطلق در قرآن به کار رفته و کاربرد روش‌های متنوع فرهنگی و غیرفرهنگی، بسته به میزان، نوع و درجات فساد و مفسدین، برای رفع مفساد و تبدیل نقاط ضعف و کاستی‌ها به نقاط قوت و کمال در ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی توصیه شده است. «اصلاح» نه یک شیوه تحول در برابر انقلاب، بلکه انقلاب یکی از روش‌های ایجاد «اصلاح» است.

شیرخانی (۱۳۸۰)، در مقاله «دعوت، جنگ و صلح در قرآن»، بیان می‌کند که با عنایت به خاتمیت و جاودانگی دین اسلام و تلاش مغرضانه دشمنان آن برای ضربه زدن، این سوال مطرح می‌شود که رفتار سیاسی پیامبر(ص) در خصوص بسط دین خود و مقابله دشمنان و مخالفان چگونه بوده است؟ در این مقاله به سه نوع رفتار پیامبر(ص) در سیاست خارجی یعنی «دعوت»، «جنگ و دفاع» و «صلح» اشاره شده و جایگاه هر یک تبیین گردیده است. البته رفتار مبتنی بر دعوت، به دلیل جایگاه ویژه آن در سیره پیامبر(ص)، بیشتر مورد توجه قرار گرفته است.

علیخانی (۱۳۸۰)، در مقاله «آزادی انسان از دیدگاه قرآن» به تبیین دیدگاه قرآن درباره اراده، اختیار و آزادی انسان می‌پردازد و موضوعات «انسان آزاد»، «محور خلقت»، «احترام به آزادی انسان، مهم‌ترین مبنای عمل پیامبر(ص) برای دعوت به اسلام»، «آزادی سیاسی، اساس تشکیل جامعه سیاسی» و غیره را بررسی می‌کند. با بهره‌گیری از آیات قرآن و دیدگاه‌های دانشمندان اسلامی، این بحث مورد مطالعه قرار گرفته است که وابستگی‌های روحی انسان به عنوان عامل تحدید آزادی انسان می‌باشد، ولی انسان با اختیار و آزادی امانت الهی را پذیرفته است، زیرا اراده انسان در ارتباط با آزادی و اختیار معنا پیدا می‌کند و در این راستا به مبنای عمل پیامبر اسلام(ص) استناد شده است.

میراحمدی (۱۳۹۱)، در مقاله «آزادی سیاسی در قرآن کریم»، بر اساس رهیافت درون دینی تلاش می‌کند به این دو پرسش پاسخ دهد که آیا می‌توان به طرح مفهوم آزادی در قرآن پرداخت؟ چگونه می‌توان با بهره‌گیری از یک مدل نظری خاص، به تحلیل مفهوم آزادی از دیدگاه قرآن پرداخت؟

بررسی آیات قرآن نشان می‌دهد که از دیدگاه قرآن، انسان با برخوردار از ویژگی‌هایی همچون جانشینی خداوند، فطرت الهی، شخصیت مستقل و آزاد، اختیار و اراده، عقل به عنوان فاعل آزادی (مؤلفه اول)، افکار و باورهای درونی انسان‌ها، امیال و هواهای نفسانی و طبیعت به عنوان مهم‌ترین موانع آزادی (مؤلفه دوم) و توحید و عدالت، شناخت و تکامل انسان به عنوان بهترین اهداف آزادی (مؤلفه سوم) دانسته شده‌اند. در نتیجه می‌توان گفت از

دیدگاه قرآن، انسان برای رسیدن به رشد و تکامل باید از دخالت و سلطه انسان‌های دیگر، امیال و هواهای نفسانی و طبیعت، آزاد و رها باشد (میراحمدی، ۱۳۹۱: ص ۷۸-۷۹).

خردمند (۱۳۸۰)، در مقاله «اصطلاحات سیاسی قرآن»، به این موضوع می‌پردازد که اصطلاح سیاسی در قرآن کریم، کلمه یا عبارتی است که بعد سیاسی در آن غالب یا آشکار باشد. بنابراین، واژه‌های «ابرار و فجار» اصطلاح سیاسی نیستند، اما «اصحاب الیمین» و «اصحاب الشمال» سیاسی است. در این پژوهش بعد از بیان روش تحقیق در فرهنگ و اصطلاحات سیاسی قرآن، چند اصطلاح با توجه به آیات الهی تبیین و تحلیل شده است.

شکوهی (۱۳۸۰)، در مقاله «فهرست موضوعات سیاسی در تفاسیر قرآن کریم»، به مباحث سیاسی در تفاسیر پرداخته است. ایشان مباحث حکومت، امامت، عدالت و شوری را از نوزده کتاب تفسیر و در مقاطع مختلف تاریخ به ترتیب مجلدات آن‌ها فهرست کرده است. در اینجا این فهرست بیان می‌شود:

۱- تفسیر ابن کثیر

جلد اول: خلافت انسان در زمین (ص ۱۰۸؛ بقره، ۳۰)؛ نقل قول شافعی در باب حکم اطاعت از حاکم (ص ۱۱۰؛ بقره، ۳۰)؛ کیفیت تعیین امام (ص ۱۱۰؛ بقره، ۳۰)؛ کرامیه و حکم وجود هم زمان دو امام (ص ۱۱۱؛ بقره، ۳۰)؛ حدود اطاعت از اولوالامر (ص ۷۸۳؛ نساء، ۵۹).

جلد دوم: ولایت امام علی (ع) بر مومنان (ص ۱۱۳؛ مائده، ۵۵).

جلد سوم: طهارت اهل بیت (ع) (ص ۷۶۹؛ احزاب، ۳۳).

۲- تفسیر احسن الحدیث

جلد اول: مراد از امامت ابراهیم (ص ۲۳۶؛ بقره، ۱۲۴).

جلد دوم: نقش خدا در حکومت حکام (ص ۴۷؛ آل عمران، ۲۶)؛ اقسام ولایت اولیاء الله (ص ۸۳؛ آل عمران، ۴۹)؛ فضائل اهل بیت (ع) (ص ۹۴؛ آل عمران، ۶۱).

جلد سوم: دلایل ولایت حضرت علی (ع) (ص ۹۳؛ مائده، ۵۵)؛ غدیر خم و ولایت حضرت علی (ع) (ص ۱۰۹؛ مائده، ۶۷).
جلد ششم: رهبران حق و باطل (ص ۱۱۶؛ اسراء، ۷۱).
جلد هفتم: دلایل ولایت امام علی (ع) (ص ۴۲۲؛ شعراء، ۲۲۴).
جلد هشتم: منظور از اولویت پیامبر (ص) بر مومنان (ص ۳۱۱، احزاب، ۶).
جلد نهم: اهمیت شوری در اسلام (ص ۴۹۸؛ شوری، ۳۸)؛ منظور از اولویت پیامبر (ص) بر مومنان (ص ۳۱۱، احزاب، ۶).

پرتوی از قرآن

-۳

جلد اول: حقیقت عدالت (ص ۵۴؛ بقره، ۲)؛ خلافت انسان (ص ۱۱۸؛ بقره، ۳۱)؛ شرایط امامت (ص ۲۹۲؛ بقره، ۱۲۴)؛ منشاء نیاز انسان به امام (ص ۲۳۹؛ بقره، ۱۲۴).
جلد دوم: نقش سودگران در پیدایش طبقه حاکم (ص ۷۶؛ بقره، ۱۸۸).
جلد چهارم: دلایل امامت (ص ۲۰۰؛ آل عمران، ۴).

تفسیر التبیان

-۴

جلد اول: امامیه و نص بر امامت ائمه (ع) (ص ۱۴، مقدمه کتاب)؛ منظور از خلافت آدم (ص ۱۳۱؛ بقره، ۳۰)؛ ملانکه و خلافت آدم (ع) (ص ۱۳۲؛ بقره، ۳۰)؛ مفهوم عدل (ص ۲۱۵؛ بقره، ۴۸)؛ امامیه و رابطه مقام امامت و نبوت (ص ۴۴۹؛ بقره، ۱۲۴).
جلد دوم: وراثت در امامت (ص ۲۹۱؛ بقره، ۲۴۷).
جلد سوم: مفهوم ولایت (ص ۱۸۶؛ نساء، ۳۳)؛ منظور از اولوالامر (ص ۲۳۶؛ نساء، ۵۹ / ص ۲۷۳، نساء، ۸۳)؛ دلایل امامت علی (ع) (ص ۵۵۹؛ مائده، ۵۵).
جلد چهارم: تعدد نبی و امام در یک زمان (ص ۵۰۷؛ اعراف، ۱۲۲).
جلد پنجم: نص بر امامت ائمه (ع) (ص ۴۸؛ اعراف، ۱۸۷).

تفسیر التحریر

جلد اول: اسماعیلیان و امامت مسلمانان (ص ۳۳)؛ منظور از خلافت آدم(ع) (ص ۳۹۸؛ بقره، ۳۰)؛ علت خلافت آدم(ع) (ص ۴۱۸؛ بقره، ۳۳)؛ منظور از امامت ابراهیم(ع) (ص ۷۰۳؛ بقره، ۱۲۴)؛ شرایط امامت (ص ۷۰۷؛ بقره، ۱۲۴)؛ حکم امام فاسق از نظر خوارج و معتزله (ص ۷۰۷؛ بقره، ۱۲۴).

جلد چهارم: اهمیت مشورت (ص ۱۴۷؛ آل عمران، ۱۵۹)؛ احکام مشورت و نظر مالکيه و شافعی (ص ۱۴۸؛ آل عمران، ۱۵۹)؛ قلمرو مشورت (ص ۱۴۹؛ آل عمران، ۱۵۹)؛ ارزش مشاوره (ص ۱۵۰؛ آل عمران، ۱۵۹).

جلد پنجم: مفهوم عدل (ص ۹۴؛ نساء، ۵۸)؛ منظور از اولوالامر (ص ۹۷؛ نساء، ۵۹)؛ مخالفت با احکام اولوالامر (ص ۱۱۱؛ نساء، ۶۵).

جلد دوازدهم: اختیارات رهبری (ص ۱۹۴، هود، ۱۹۴).

جلد چهاردهم: ارزش عدالت (ص ۲۵۴؛ نمل، ۹۰).

جلد بیست و نهم: وظیفه حاکم درباره اسیران مشرک از دیدگاه مالک، شافعی و اوزاعی (ص ۸۰؛ محمد، ۴).

جلد بیست و هشتم: اختیارات اولوالامر در اجرای احکام (ص ۱۵۶؛ ممتحنه، ۱۰)؛ عدالت صحابه (ص ۲۳۰؛ حجرات، ۶)؛

جلد سی ام: شرایط رهبری (ص ۱۸۰؛ انفطار، ۱۲).

تفسیر الحدید

جلد اول: شرایط آزادی عقیده (ص ۳۲۶؛ بقره، ۲۵۶).

جلد دوم: دلایل خلافت امام علی(ع) (ص ۷۵؛ آل عمران، ۶۱)؛ فضیلت اهل بیت(ع) (ص ۷۶؛ آل عمران، ۶۱)؛ دلایل ولایت امام علی(ع) (ص ۴۸۲؛ مائده، ۵۵)؛ اهمیت ولایت (ص ۴۹۸؛ مائده، ۶۷).

جلد چهارم: قبول ولایت از جانب ظالم (ص ۵۲؛ یوسف، ۵۵).

جلد پنجم: جانشین سلیمان و داود(ع) (ص ۲۲۴؛ نمل، ۱۶)؛ نقش مردم در تعیین امام (ص ۳۰۰؛ قصص، ۶۸)؛ ولایت ائمه(ع) (ص ۴۲۱؛ احزاب، ۱۶).

تفسیر حجه التماسیر -۷

جلد اول: خلافت آدم(ع) (ص ۳۳؛ بقره، ۳۰).

جلد دوم: برخورد اهل سنت با ولایت ائمه (ص ۱۶۱؛ مائده، ۶۷).

تفسیر فتح القدر -۸

جلد پنجم: وظیفه امام درباره اسیران مشرکان (ص ۳۱؛ محمد، ۴)؛ نظر ابوحنیفه، شافعی، اوزاعی و مالک درباره امام و اسیران مشرکان (ص ۳۱؛ محمد، ۴).

تفسیر الکاشف -۹

جلد اول: شیعه و جانشین پیامبر(ص) (ص ۲۳)؛ قلمرو آزادی (ص ۳۴؛ فاتحه، ۵)؛ آزادی بیان (ص ۸۱؛ بقره، ۳۰)؛ نظر محی‌الدین عربی در باب عصمت و برکت اهل بیت(ع) (ص ۸۸؛ بقره، ۳۵)؛ مفهوم امام (ص ۱۹۶؛ بقره، ۱۲۴)؛ صفات امام (ص ۱۹۷؛ بقره، ۱۲۴)؛ امامیه و نصب الهی امام (ص ۱۹۷؛ بقره، ۱۲۴)؛ امامت امام علی(ع) (ص ۱۹۸؛ بقره، ۱۲۴)؛ عصمت اهل بیت(ع) (ص ۱۹۸؛ بقره، ۱۲۴)؛ علت مخالفت اشراف قریش با پیامبر(ص) (ص ۲۱۴؛ بقره، ۱۳۹).

جلد دوم: فضایل اهل بیت(ع) (ص ۴۸؛ آل عمران، ۳۳)؛ وظیفه حاکم در امتناع شوهر از دادن نفقه (ص ۳۱۶؛ نساء، ۳۴)؛ مسئولیت حاکم (ص ۳۵۷؛ نساء، ۵۸)؛ منظور از اولوالامر (ص ۳۵۸؛ نساء، ۵۹)؛ شیعه و عصمت اولوالامر (ص ۳۵۹؛ نساء، ۵۹)؛ منظور از اولوالامر از دید شیعه و سنی (ص ۳۶۱؛ نساء، ۵۹)؛ عدالت صحابه (ص ۳۸۸؛ نساء، ۸۱)؛ حقیقت عدالت (ص ۴۶۰؛ نساء، ۱۳۵)؛ ولایت غیرمسلمانان بر مسلمان (ص ۴۶۶؛ نساء، ۱۴۱).

جلد سوم: شیعه و اختیار حاکم در قضاوت بین اهل ذمه (ص ۵۹؛ مائده، ۴۲)؛ ولایت امام علی(ع) و ابلاغ آن توسط پیامبر(ص) (ص ۹۷ - ۹۸؛ مائده، ۶۷).

جلد پنجم: آزادی بیان (ص ۲۴؛ اسراء، ۹)؛ حکومت امام مهدی(عج) و صالحان

روی زمین (ص ۳۰۲؛ نساء، ۱۰۵)؛ شرایط بهره‌مندی حاکمان از نصرت خدا (ص ۳۳۴؛ حج، ۴۰).

جلد ششم: ولایت پیامبر (ص) بر مومنان (ص ۱۹۳؛ احزاب، ۶)؛ امامیه و عصمت اهل بیت (ع) (ص ۲۱۶؛ احزاب، ۳۳)؛ ابن عربی و مودت اهل بیت (ع) (ص ۲۷؛ احزاب، ۳۳)؛ شافعی و فضیلت اهل بیت (ع) (ص ۲۳۷؛ احزاب، ۵۶)؛ منظور از خلافت انسان (ص ۳۷۵؛ ص، ۲۶)؛ ابن عربی و خیانت به اهل بیت (ع) (ص ۵۲۲؛ شوری، ۲۳)؛ منزلت اهل بیت (ع) (ص ۵۲۲؛ شوری، ۲۳).

جلد هفتم: سیاست جنگی اسلام (ص ۷۸؛ محمد، ۳۵).

تفسیر کبیر

-۱۰-

جلد اول: دلایل خلافت ابوبکر (ص ۲۶۰؛ فاتحه، ۷).

جلد دوم: مفهوم خلافت انسان (ص ۱۶۵؛ بقره، ۳۰).

جلد ششم: وراثت در امامت (ص ۱۸۵؛ بقره، ۲۴۷)؛ نقش علم و قدرت در رهبری (ص ۱۸۶؛ بقره، ۲۴۷).

جلد هشتم: ملاک اعطای حکومت از جانب خدا از نظر معتزله، جبایی و کعبی (ص ۶؛ آل عمران، ۲۶).

جلد دهم: مفهوم عصمت اولوالامر (ص ۱۴۴؛ نساء، ۵۹).

جلد یازدهم: اشاعره و نص بر امامت علی (ع) (ص ۱۳۹؛ مائده، ۳)؛ دلایل وجوب نصب حاکم (ص ۲۲۸؛ مائده، ۳۸)؛ شافعی و مسئولیت حاکم در قضاوت میان اهل ذمه (ص ۲۳۵؛ مائده، ۴۲).

جلد بیستم: مفهوم عدل و اهمیت رعایت آن (ص ۱۰۱ - ۱۰۲؛ نحل، ۹۰).

جلد بیست و یکم: امام مردم در قیامت (ص ۱۷؛ اسراء، ۷۱)؛ آگاهی ولی خدا از ولایت خود (ص ۹۶؛ کهف، ۱۲).

جلد بیست و سوم: امامت خلفای راشدین (ص ۴۱؛ حج، ۴۱)؛ وظیفه امام در اجرای حدود (ص ۱۴۳؛ نور، ۲)؛ دلایل وجوب نصب امام (ص ۱۴۳؛ نور، ۲)؛

شافعی، مالک، ابوحنیفه و وظیفه امام در رجم زانی (ص ۱۴۷؛ نور، ۲)؛ وظیفه حاکم در حد قذف و نظر شافعی (ص ۱۶۰؛ نور، ۴).

جلد بیست و چهارم: امامت خلفای راشدین (ص ۲۵؛ نور، ۵۵).

جلد بیست و پنجم: ولایت پیامبر(ص) بر مومنان (ص ۱۹۴؛ احزاب، ۱۶).

جلد بیست و ششم: ضرورت حکومت (ص ۱۹۹؛ ص، ۲۶).

تفسیر الکشاف

-۱۱

جلد اول: زیدیه و حکم اقتدا به فاسق (ص ۱۱۹؛ بقره، ۲۶)؛ خلافت آدم(ع)

(ص ۱۲۴؛ بقره، ۳۰)؛ حکم امامت فاسق (ص ۱۸۴؛ بقره، ۱۲۴)؛ فضیلت اهل

بیت(ع) (ص ۳۷۰؛ آل عمران، ۶۱)؛ مفهوم اولوالامر (ص ۵۲۴؛ نساء، ۵۹).

جلد دوم: شافعی و حکم و عده حاکم در انفال (ص ۱۹۴؛ انفال، ۱)؛ ابوحنیفه و

شافعی و اختیار امام در مورد اسیران کافر (ص ۳۱۶ - ۳۱۷؛ محمد، ۴)؛ حکم

همکاری با دولت باطل (ص ۴۸۲؛ یوسف، ۵۵).

جلد هفتم: فلسفه عدم پذیرش حکومت توسط لقمان (ص ۴۹؛ لقمان، ۱۴).

تفسیر کشف الاسرار و عده الابرار

-۱۲

جلد اول: تفاوت خلافت و سلطنت (ص ۱۳۳؛ بقره، ۳۰)؛ فضایل جانشینان

پیامبر(ص) (ص ۳۹۴؛ بقره، ۱۴۳)؛ ابعاد ولایت خدا بر مومنان (ص ۷۰۲؛

بقره، ۲۵۷).

جلد دوم: اهمیت مشورت (ص ۳۲۴؛ آل عمران، ۱۵۹)؛ مفهوم اولوالامر

(ص ۵۵۴ و ۵۶۱؛ نساء، ۵۹)؛ دلایل خلافت ابوبکر (ص ۵۷۳؛ نساء، ۶۹)؛ اقسام عدل

(ص ۷۱۷؛ نساء، ۱۲۹).

جلد سوم: ص ۱۴۹، آیه ۵۵ مائده؛ ابلاغ ولایت علی(ع) در غدیرخُم (ص ۱۸۱؛

مائده، ۶۷)؛ خلفای خدا (ص ۵۴۱؛ انعام، ۱۶۵).

جلد چهارم: مفهوم ائمه کفر (ص ۱۰۶؛ توبه، ۱۲).

جلد پنجم: مفهوم امامت (ص ۳۲۷؛ حجر، ۷۹)؛ حقیقت عدل (ص ۴۵۱؛

نحل، ۹۰).

جلد هشتم: جانشینان خدا در زمین (ص ۵۷۳؛ نور، ۵۵).

جلد هشتم: امان دادن پیامبر(ص) به مشرکان در اظهار عقیده (ص ۳؛ احزاب، ۱)؛ مفهوم خلیفه (ص ۳۳۸؛ ص ۲۶).

تفسیر مجمع البیان

-۱۳

جلد اول: خلافت آدم(ع) (ص ۱۷۶؛ بقره، ۳۰)؛ امامت ابراهیم(ع)(ص ۳۸۰؛ بقره، ۱۲۴)؛ شیعه و عصمت امام، (ص ۳۸۰؛ بقره، ۱۲۴).

جلد دوم: شرایط رهبری (ص ۶۱۳؛ بقره، ۲۴۷).

جلد سوم: مفهوم اولوالامر (ص ۱۰۰؛ نساء، ۵۹)؛ جبایی و مفهوم اولوالامر (ص ۱۲۶؛ نساء، ۸۳)؛ ولایت علی(ع) (ص ۲۴۶؛ مائده، ۳)؛ امامت علی(ع) (ص ۳۲۶؛ مائده، ۵۵)؛ امامت امام علی(ع) (ص ۳۴۴؛ مائده، ۶۷).

جلد چهارم: مقام امامت (ص ۷۲۹؛ اعراف، ۱۴۲)؛ جبایی، شیعه و امامت ائمه (ص ۷۷۸؛ اعراف، ۱۸۷).

تفسیر مراغی

-۱۴

جلد اول: خلافت انسان در زمین (ص ۸۰؛ بقره، ۳۰)؛ فلسفه خلافت انسان (ص ۸۵؛ بقره، ۳۰)؛ امامت ظالمان (ص ۲۰۹؛ بقره، ۱۲۴).

جلد دوم: ارزش مشورت (ص ۱۸۸؛ بقره، ۲۳۳)؛ ملاک شایستگی حکومت (ص ۲۱۸؛ بقره، ۲۴۶).

جلد چهارم: فواید مشورت (ص ۱۱۴؛ آل عمران، ۱۵۹).

جلد پنجم: تأثیر شفاعت در حکم عادل و ظالم (ص ۱۱۰؛ نساء، ۸۵)؛ زمینه‌های عدالت در قضاوت (ص ۷۱؛ نساء، ۵۸).

جلد یازدهم: مسئولیت امام در گرفتن صدقات (ص ۱۶؛ توبه، ۱۰۳).

جلد بیست و یکم: ولایت پیامبر(ص) بر مومنان (ص ۱۳۰؛ احزاب، ۶).

جلد بیست و پنجم: اهمیت مشورت (ص ۵۳؛ شوری، ۳۸)؛ حاکمان مصر (ص ۱۲۸؛ دخان، ۲۸).

جلد بیست هشتم: اختیارات اهل حل و عقد در تدوین قوانین (ص ۱۰؛ مجادله، ۵۹)؛ عدالت در عالم تکوین و تشریح (ص ۱۵۲؛ طلاق، ۱۲).

۱۵- **تفسیر ملاصدرا**

جلد سوم: ضرورت خلیفه خدا در زمین (ص ۱۲۶؛ بقره، ۳۶)؛ موجبات تحصیل عدالت (ص ۱۷۶؛ بقره، ۴۰).

جلد چهارم: فلسفه اولویت پیامبر (ص) بر مومنان (ص ۱۳۵؛ بقره، ۲۵۵)؛ شرایط امامت (ص ۲۲۰؛ بقره، ۲۵۶)؛ امامت امام علی (ع)، ائمه و امام مهدی (عج) (ص ۲۲۰ - ۲۲۱؛ بقره، ۲۵۶)؛ مراتب ولایت خدا و مومنان (ص ۲۲۷؛ بقره، ۲۵۷)؛ فلسفه اختصاص ولایت خدا بر مومنان (ص ۲۲۷؛ بقره، ۲۵۷)؛ رابطه ولایت طاغوت با دوری از ولایت خدا (ص ۲۴۸؛ بقره، ۲۵۷).

۱۶- **تفسیر المنار**

جلد اول: مراد از خلافت آدم (ع) (ص ۲۵۷؛ بقره، ۳۰).

جلد دوم: مشیت خدا در اعطای سلطنت (ص ۴۷۸؛ بقره، ۲۴۷).

جلد سوم: مفهوم ولایت (ص ۴۲؛ بقره، ۲۵۷).

جلد چهارم: نقش شوری در حکومت اسلامی (ص ۴۵؛ آل عمران، ۱۰۴)؛ رهبر در گروه آمران به معروف و ناهیان از منکر (ص ۴۷؛ آل عمران، ۱۰۴)؛ صفات مسئولان حکومت (ص ۸۵؛ آل عمران، ۱۱۸)؛ محدوده مشورت (ص ۲۰۰؛ آل عمران، ۱۵۹)؛ مبانی خلافت عمر (ص ۲۰۲؛ آل عمران، ۱۵۹)؛ شورای عمر (ص ۲۰۳؛ آل عمران، ۱۵۹)؛ لزوم عمل به تصمیمات شوری (ص ۲۰۶؛ آل عمران، ۱۵۹).

جلد پنجم: ارکان قضاوت عادلانه (ص ۱۷۲؛ نساء، ۵۸)؛ مفهوم اولوالامر و نظر شیعه (ص ۱۸۰ - ۱۸۱؛ نساء، ۵۹)؛ اولوالامر در صدر اسلام (ص ۱۹۵)؛

نساء، ۵۹؛ انتخاب اولوالامر (ص ۲۰۰؛ نساء، ۵۹)؛ قلمرو اجتهاد اولوالامر (ص ۲۱۱؛ نساء، ۵۹)؛ ابن تیمیه و شرایط والی (ص ۲۱۷؛ نساء، ۵۹)؛ اهمیت عدالت (ص ۴۵۵؛ نساء، ۱۳۵).

جلد ششم: حکم خروج بر امام جائز (ص ۳۶۶؛ مائده، ۳۴)؛ امامت علی (ع) از دیدگاه شیعه (ص ۴۴۳؛ مائده، ۵۶)؛ خلافت علی (ع) (ص ۴۶۴؛ مائده، ۶۷).
جلد هفتم: امامت غیرمجتهد (ص ۱۹۶؛ مائده، ۱۰۲)؛ حدود حاکمیت علما بر مردم (ص ۴۴۲؛ انعام، ۵۲).

تفسیر المنیر

-۱۷

جلد اول: خلافت انسان (ص ۱۲۷؛ بقره، ۳۰)؛ حکم نصب حاکم و راه‌های تعیین امام (ص ۱۲۹؛ بقره، ۳۰)؛ ولایت ظالمان (ص ۳۰۹؛ بقره، ۱۲۴)؛ حکم أخذ مال از حاکم ظالم (ص ۳۰۹؛ بقره، ۱۲۴).

جلد دوم: کیفیت قصاص از حاکم (ص ۱۱۶؛ بقره، ۱۷۸).

جلد چهارم: حکم مشورت‌های پیامبر (ص) (ص ۱۴۳؛ آل عمران، ۱۵۹)؛ حکم هدیه گرفتن حاکم (ص ۱۵۱؛ آل عمران، ۱۶۱).

جلد پنجم: اهمیت عدالت اجتماعی (ص ۱۲۴؛ نساء، ۵۸)؛ مفهوم اولوالامر و نظر شیعه (ص ۱۲۶؛ نساء، ۵۹)؛ حقوق متقابل حاکم و مردم (ص ۱۲۸؛ نساء، ۵۸)؛ مرجع رفع خصومت میان حاکم و مردم (ص ۱۲۹؛ نساء، ۵۹)؛ خلافت ابوبکر (ص ۱۴۸؛ نساء، ۶۹)؛ اهمیت عدالت (ص ۳۱۴؛ نساء، ۱۳۵).

جلد ششم: مالک و ابوحنیفه و اختیار امام در کیفر محارب (ص ۱۶۱ و ۱۶۳ - ۱۶۴؛ مائده، ۳۳)؛ ابوحنیفه، مالک، شافعی و وظیفه امام در حکمیت بین اهل ذمه (ص ۱۹۸ و ۲۰۱؛ مائده، ۴۲).

جلد هشتم: حکم قربانی کردن برای استقبال از حاکم از دید حنفیه (ص ۲۴؛ انعام، ۱۲۱)؛ نیاز انسان به حکومت (ص ۴۹؛ انعام، ۱۲۹).

جلد نهم: جانشین پیامبر (ص) (ص ۲۲۰؛ توبه، ۴۰).

جلد یازدهم: اختیارات حاکم در أخذ زکات (ص ۲۷؛ توبه، ۱۰۳).
جلد سیزدهم: حکم همکاری با دولت باطل (ص ۱۲؛ یوسف، ۵۵).
جلد شانزدهم: مسئولیت حاکم در حمایت از مردم (ص ۳۲؛ کهف، ۹۵).
جلد بیست و هشتم: حکم اقامه نماز جمعه بدون إذن امام و نظر ابوحنیفه (ص ۲۰۸؛ جمعه، ۹).

تفسیر المیزان

-۱۸

جلد اول: امامت ابراهیم (ع) (ص ۲۶۷؛ بقره، ۱۲۴)؛ مقام امامت (ص ۲۷۱؛ بقره، ۱۲۴)؛ شرایط امامت (ص ۲۷۲؛ بقره، ۱۲۴)؛ عصمت امام (ص ۲۷۴؛ بقره، ۱۲۴)؛ امامت و هدایت (ص ۲۷۵؛ بقره، ۱۲۴).

جلد دوم: اختیارات اولوالامر (ص ۹۳؛ بقره، ۱۹۶)؛ هدف از حکومت (ص ۲۸۷؛ بقره، ۲۴۷).

جلد سوم: اقسام حکومت (ص ۱۴۲؛ آل عمران، ۲۷)؛ ضرورت حکومت (ص ۱۴۵؛ آل عمران، ۲۷).

جلد چهارم: اداره جامعه براساس رأی اکثریت (ص ۹۸؛ آل عمران، ۲۰۰)؛ حدود آزادی (ص ۱۱۷-۱۶۶؛ آل عمران، ۲۰۰)؛ عوامل تغییر سیستم‌های حکومتی (ص ۱۱۹؛ آل عمران، ۲۰۰)؛ اختیارات رهبر (ص ۱۲۱؛ آل عمران، ۲۰۰)؛ رهبر جامعه اسلامی (ص ۱۲۱؛ آل عمران، ۲۰۰)؛ تفاوت روش حکومتی اسلام با سایر حکومت‌ها (ص ۱۱۹؛ بقره، ۲۰۰)؛ آزادی فکر و عقیده (ص ۱۳۰؛ آل عمران، ۲۰۰)؛ آزادی اجتماعی (ص ۲۵۵؛ نساء، ۱۹)؛ اطاعت از اولوالامر (ص ۳۸۸؛ نساء، ۵۹)؛ مفهوم اولوالامر (ص ۳۹۲؛ نساء، ۵۹)؛ عصمت اهل حل و عقد (ص ۳۹۳؛ نساء، ۵۹).

جلد پنجم: مراد از اولوالامر (ص ۲۲؛ نساء، ۸۳)؛ نعمت ولایت (ص ۱۸۱؛ مائده، ۳)؛ نتایج اعراض از اهل بیت (ع) (ص ۲۷۴؛ مائده، ۱۵)؛ مقام رهبران بنی اسرائیل (ص ۳۶۳؛ مائده، ۴۴)؛ مفهوم ولایت (ص ۳۶۸؛ مائده، ۵۱).

تفسیر نمونه

جلد اول: مفهوم خلافت انسان در زمین (ص ۱۷۲؛ بقره، ۳۰)؛ شرایط رهبر (ص ۳۰۸؛ بقره، ۷۴)؛ مفهوم امامت (ص ۴۳۷؛ بقره، ۱۲۴)؛ اهمیت امامت (ص ۴۳۷؛ بقره، ۱۲۴)؛ امامت و هدایت (ص ۴۳۸؛ بقره، ۱۲۴)؛ تفاوت امامت، نبوت و رسالت (ص ۴۴۰؛ بقره، ۱۲۴)؛ امامت ابراهیم(ع) (ص ۴۴۱؛ بقره، ۱۲۴)؛ شرایط امام (ص ۴۴۲؛ بقره، ۱۲۴)؛ لزوم نصب الهی امام (ص ۴۴۴؛ بقره، ۱۲۴)؛ ابوحنیفه و اختصاص امامت به علویان (ص ۴۴۴؛ بقره، ۱۲۴).

جلد دوم: شرایط رهبر (ص ۱۷۲؛ بقره، ۲۴۷)؛ اراده خدا در ظهور و سقوط حکومت‌ها (ص ۳۶۵؛ آل عمران، ۲۶)؛ ولایت تکوینی اولیاء الله (ص ۴۲۲؛ آل عمران، ۴۹)؛ سرنوشت اهل کتاب در حکومت امام عصر(عج) (ص ۴۳۲؛ آل عمران، ۵۵)؛ راه شناخت رهبر حق از باطل (ص ۴۸۴؛ آل عمران، ۷۹)؛ تعیین خلیفه از سوی خدا (ص ۴۸۸؛ آل عمران، ۸۱).

جلد سوم: نسبت امر به معروف و آزادی (ص ۴۰؛ آل عمران، ۱۰۴)؛ صفات رهبر (ص ۱۴۲؛ آل عمران، ۱۵۹)؛ اهمیت مشورت (ص ۱۴۴؛ آل عمران، ۱۵۹)؛ اعتبار شورای عمر (ص ۱۴۷؛ آل عمران، ۱۵۹)؛ مفهوم اولوالامر (ص ۴۳۵؛ نساء، ۵۹)؛ لزوم مدیریت واحد پس از مشورت (ص ۱۴۸؛ آل عمران، ۱۵۹)؛ اهمیت عدالت در حکومت (ص ۴۳۱؛ نساء، ۵۸).

جلد چهارم: اهمیت رهبر (ص ۱۱؛ نساء، ۷۵)؛ مفهوم اولوالامر (ص ۳۰؛ نساء، ۸۳)؛ وظایف رهبر (ص ۳۴؛ نساء، ۸۴)؛ ولایت اهل بیت(ع) (ص ۲۶۸؛ مائده، ۳)؛ اهمیت عدالت (ص ۳۰۱؛ مائده، ۸)؛ اهل کتاب در زمان حکومت امام مهدی(عج) (ص ۳۱۹؛ مائده، ۱۴)؛ دلایل امامت علی(ع) (ص ۴۳۲؛ مائده، ۵۵)؛ شبهات آیه ولایت (ص ۴۲۶؛ مائده، ۵۵)؛ استناد علی(ع) به آیه ولایت (ص ۴۳۱؛ مائده، ۵۵).

جلد هفتم: حکمت تعلق خمس به اهل بیت(ع) (ص ۱۷۴؛ انفال، ۴۱)؛ لزوم

مبارزه با ائمه کفر (ص ۳۰۸؛ توبه، ۱۲).

جلد هشتم: حکم حمایت از رهبران اسلامی (ص ۱۸۵؛ توبه، ۱۲۰)؛ لزوم

تحقیر دشمن توسط رهبران دینی (ص ۳۵۱؛ یونس، ۷۱).

جلد نهم: قلمرو اطاعت از حاکمان (ص ۲۶۳؛ هود، ۱۱۳).

جلد دهم: حکم پذیرش حکومت از سوی والی جائر (ص ۷؛ یوسف، ۵۵)؛

شرایط مدیریت (ص ۱۰؛ یوسف، ۵۵)؛ نعمت آزادی (ص ۲۷۷؛ ابراهیم، ۶).

جلد یازدهم: شرایط رهبر (ص ۱۳۶؛ حجر، ۸۸)؛ اهمیت عدالت (ص ۳۳۲؛

نحل، ۷۶)؛ اهمیت عدل (ص ۳۳۶؛ نحل، ۹۰).

جلد نوزدهم: حکومت دموکراسی (ص ۲۶۳؛ ص، ۲۶)؛ وظایف حکومت

(ص ۲۶۵؛ ص، ۲۶)؛ ابزار حکومت‌داری (ص ۲۹۰؛ ص، ۳۵)؛ آزادی اندیشه از

دیدگاه اسلام (ص ۴۱۵؛ زمر، ۱۸).

جلد بیستم: اهمیت و محدوده مشورت (ص ۴۶۲ - ۴۶۳؛ شوری، ۳۸؛

شکوهِ، ۱۳۸۰؛ ص ۳۶۰-۳۵۱).

علی رضا صدرا در مقاله «کلیات رهیافت راهبردی قرآن با تاکید بر سوره حمد»، با

رویکردی راهبردی و با پیش‌فرض‌های ذیل به تفسیر سوره حمد پرداخته است:

۱- سوره حمد نخستین سوره قرآن از مجموعه - و در حقیقت منظومه - یک صد

و چهارده گانه سوره‌های قرآن است.

۲- کتاب قرآن، دربردارنده (تبیین مبانی) نظریه سیاسی و نظام سیاسی مکتب

اسلام می‌باشد.

فرضیه ایشان این است که سوره حمد، پیش درآمد، اساس و چارچوب، کلیات و گزیده

قرآن و نظریه و نظام سیاسی قرآنی محسوب می‌شود (صدرا، ۱۳۸۱؛ ص ۱۸).

پزشکی (۱۳۸۱)، در مقاله «استبداد از دیدگاه قرآن» بیان می‌کند که قرآن کریم

خاستگاه استبداد را در «خودبنیاد پنداری آدمی» می‌داند. از این رو، نه حکومت فردی،

نه حکومت جمعی و نه هرگونه سازوکاری از توزیع قدرت را مانع نفوذ استبداد

نمی‌داند. استبداد در قرآن که با واژگانی چون ستم، نافرمانی، جور و شرک بیان شده است، خود دارای سطوح مختلفی است که از نافرمانی خداوند آغاز می‌شود، سپس به طغیان در روابط میان انسان‌ها و ستم انسان به نفس خود، منتهی می‌شود. قرآن در داستان‌های تاریخی اقوام پیشین، معاصران پیامبر(ص) و سرانجام نافرمانان بر «روحیه خودبنیاد پنداری» آنان تأکید دارد.

دولت آبادی (۱۳۸۸)، در مقاله «گرایش تفسیر سیاسی قرآن» به بررسی ویژگی‌های تفسیر سیاسی قرآن پرداخته است:

۱- در گرایش سیاسی تفسیر قرآن، به آیاتی که مسایل اجتماعی، سیاسی، حقوقی و ولایی را مطرح می‌کند، بیشتر بهاء می‌دهند.

۲- در این گرایش مفسر کار خود را همیشه از مشاهده نوعی بی‌نظمی و مشکل که در جامعه و جهان وجود دارد، آغاز می‌کند و بعد از تشخیص مشکل به جست‌وجوی راه‌حل‌های مشکل می‌پردازد و در نهایت الگوی خود را برای درمان مشکلات از آیات قرآن ارائه می‌دهد و می‌کوشد بدین وسیله بحران‌های مهم جامعه را حل و فصل کند (فوزی، ۱۳۸۸: ص ۲۰). وی در ریشه‌یابی علت مشکلات ملل مسلمان به ضرورت تشکیل حکومت و قدرت سیاسی پی می‌برد و علت تشکیل حکومت را از مباحث عقلی و نقلی دریافت می‌کند. در واقع او در پی تبیین وضع موجود و ارائه راه‌حل برای مشکلات و ارائه الگو برای رسیدن به جامعه آرمانی است. چگونگی تبیین وضع موجود و درک صحیح از چرایی مشکل، به عوامل مهمی (مانند: نوع جهان‌بینی، معرفت‌شناسی، انسان‌شناسی و مبانی فقهی و کلامی مفسر) بستگی دارد که تاثیر به‌سزایی در تفسیر آیات سیاسی می‌گذارند.

۳- پرسش‌هایی که او مطرح می‌کند، عبارت است از این که چه کسی باید حکومت کند؟ چرا باید از حکومت پیروی کرد؟ چگونه می‌توان برای اداره جامعه تصمیم صحیح اتخاذ کرد؟ (فوزی، ۱۳۸۸: ص ۱۸). آیا قرآن آموزه‌های سیاسی دارد؟ آیا در این باره راهبردهایی را تعلیم می‌دهد؟

- ۴- هدف مفسر سیاسی، تنها توضیح علمی نیست، بلکه تغییر واقعیت، همراه با سرزنش یا تایید اخلاقی است. در واقع هدف مفسر با گرایش سیاسی، یافتن راه‌های کارآمدی حوزه سیاسی و اداره بهتر جامعه از آیات قرآن می‌باشد (فوزی، ۱۳۸۸: ص ۱۸).
- ۵- مفسر در این گرایش به حجیت عقل اعتقاد دارد و از روش تفسیر عقلی (به معنای اخص) بهره می‌برد.
- ۶- در گرایش سیاسی، گرایش علوم اجتماعی به معنای اعم، به وضوح نمایان است. مفسر، گاه مسائلی را که در امت‌های پیشین اتفاق افتاده‌اند، بررسی می‌کند و از میان آن تعدادی اصول و قواعد کلی که راهنمای زندگی اجتماعی‌اند، استخراج می‌کند و آن‌ها را برای بهبود وضع جامعه ارائه می‌دهد.
- ۷- در تفسیر سیاسی قرآن، احکام سیاسی و حقوقی همراه با احکام اخلاقی بیان می‌شود، چون همه احکام سیاسی و حقوقی اسلام باید در چارچوب اخلاق واقع شود، مانند آیه ۷ سوره مانده. از آنجا که نظام حقوقی و سیاسی اسلام کاملاً بر مبانی دینی - از جمله اعتقاد به توحید و معاد - مبتنی است، اخلاق و حقوق دو جزء مهم از کل دین را می‌سازند و نیز در اساسی‌ترین معارف نظری دین ریشه دارند (مصباح یزدی: ۱۳۸۵ ص ۴۵).
- ۸- به مسئله وحدت مسلمانان براساس آیه «وَأَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا» (و همگی به ریسمان خدا، تمسک جوئید و پراکنده نشوید)، توجه خاص داشته و کمتر به سبک‌های ادبی و لغوی روی آورده است.
- ۹- مفسران در این تفاسیر به جهت‌گیری‌های عصری در مبارزه با دشمنان اسلام، به ویژه اسرائیل و استعمارگران غربی روی آورده و در تفاسیر خود بر خطر دشمنان اسلام تاکید می‌کنند.
- ۱۰- مفسران در گرایش سیاسی از بیانی ساده و روان که برای همگان قابل فهم باشد، بهره برده‌اند (دولت آبادی، ۱۳۸۸: ص ۴۶).

عصمت کیخا در «اخلاق و قدرت از دیدگاه قرآن» به تبیین رابطه اخلاق و قرآن پرداخته است (کیخا، ۱۳۸۲: ص ۳۳).

مرادپوردهنوی در «اندیشه سیاسی امام خمینی (ره)» در بیان اهداف سیاست خارجی دولت اسلامی در اندیشه سیاسی امام خمینی (ره) به آیات قرآن استناد می کنند. (مرادپوردهنوی، ۱۳۹۶: ۱۱۵-۱۰۹) و همچنین در «فرهنگ و ابزارهای سیاست خارجی دولت اسلامی از دیدگاه امام خمینی (ره)» در بیان ابزارهای سیاست خارجی دولت اسلامی نظیر دیپلماسی، حج، اقتصاد، نظامی؛ از قرآن استفاده می نمایند. (مرادپوردهنوی، ۱۳۸۹: ۴۳-۳۶)

علیرضا اسلامی در مقاله «امنیت در قرآن» سعی می کند تا به موضوع امنیت در قرآن و ابعاد آن شامل عوامل ایجاد امنیت، تهدیدات امنیت و تعریف امنیت بپردازد. همچنین به امنیت از بعد واحد امنیت و نیز انواع امنیت از حیث موضوع، محتوا و مفهوم پرداخته و در پایان مدل و الگوهای امنیت مانند شهر امن و تشکیلات امن را ارائه کرده است (اسلامی، ۱۳۸۵: ص ۵۹).

عمید زنجانی در کتاب «فقه سیاسی» بیان می کند که قرآن ریشه اصلی تفکر سیاسی در اسلام است و ضمن طرح و شرح مبانی اندیشه‌های سیاسی، اعتقاد و عمل به این مبانی و اندیشه‌ها را جزئی از قلمرو وسیع ایمان و بخشی از مجموعه تعالیم اسلام و گوشه‌ای از حیات یک مسلمان می‌شمارد، به طوری که در تفکر قرآنی تفکیک اندیشه و عمل سیاسی از ایمان، اسلام و زندگی مسلمانان امکان‌پذیر نیست (عمید زنجانی، ۱۳۸۵: ص ۳۵).

نتیجه‌گیری

هدف از ارسال رسولان الهی و کتب آسمانی هدایت و ارشاد انسان‌ها جهت نیل به سعادت دنیوی و اخروی است. دنیا مزرعه آخرت بوده و عملکرد انسان‌ها در دنیا است و سعادت اخروی افراد را تضمین می‌کند و بخش عمده‌ای از زندگی انسان‌ها مربوط به زندگی سیاسی است و اسلام آخرین دین، و قرآن آخرین کتاب آسمانی می‌باشد. لذا، اصول و کلیات هر آن چه که مربوط به زندگی سیاسی - اجتماعی و فردی تا روز قیامت می‌باشد، در این کتاب آسمانی ذکر شده است. بر محققین است تا قواعد و اصول مربوط به حکومت و سیاست را از قرآن استخراج کنند. لذا پژوهش حاضر به بیان منابع و آثاری که با موضوع سیاست و حکومت در قرآن می‌باشد، پرداخته است.

منابع

قرآن کریم

اخترشهر، علی (۱۳۸۰). گونه‌شناسی طبقات اجتماعی در قرآن. علوم سیاسی، شماره ۱۵: ص ۲۳۸-۲۲۵.

اسلامی، علیرضا (۱۳۸۵). امنیت در قرآن. علوم سیاسی، شماره ۳۳: ص ۸۱-۵۹.
پزشکی، محمد (۱۳۸۱). استبداد از دیدگاه قرآن. علوم سیاسی، شماره ۱۹: ص ۸۲-۷۱.
پیغان، نعمت‌الله (۱۳۸۰). امت واحده از هم‌گرایی تا واگرایی. علوم سیاسی، سال چهارم، شماره ۱۵: ص ۲۲۴-۲۰۹.

حامد، تیجانی عبدالقادر (۱۳۸۹). اصول الفكر السياسي في القرآن المكي. ترجمه مهران اسماعیلی. قم: پژوهشکده اندیشه سیاسی.

خان محمدی، کریم (۱۳۸۰). مبانی جامعه‌شناسی در قرآن. علوم سیاسی، دوره ۴، شماره ۱۵: ص ۲۷۰-۲۵۱.

خان محمدی، یوسف (۱۳۹۱). تفسیر سیاسی قرآن در دوران معاصر. قم: انتشارات پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.

خردمند، محمد (۱۳۸۰). اصطلاحات سیاسی قرآن. علوم سیاسی، سال چهارم، شماره ۱۵: ص ۷۸-۵۹.

خمینی، سید روح‌الله (۱۳۸۵). ولایت فقیه. تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
دولت‌آبادی، معصومه (۱۳۸۸). گرایش تفسیر سیاسی قرآن. قرآن و علم، سال سوم، شماره ۵: ص ۵۶.

سجادی، سید عبدالقیوم (۱۳۸۰). اصول سیاست خارجی در قرآن. علوم سیاسی، شماره ۱۵: ص ۱۸۲-۱۶۹.

شکوهی، ابوالفضل (۱۳۸۰). فهرست موضوعات سیاسی در تفاسیر قرآن کریم. علوم سیاسی، شماره ۱۳: ص ۳۶۰-۳۴۹.

شیرخانی، علی (۱۳۸۰). دعوت، جنگ و صلح در قرآن. علوم سیاسی، سال چهارم، شماره

۱۵: ص ۱۹۴-۱۸۳

صدرا، علیرضا (۱۳۸۱). کلیات رهیافت راهبردی قرآن با تاکید بر سوره حمد. علوم سیاسی،

شماره ۱۹: ص ۳۸-۱۷

علیخانی، علی اکبر (۱۳۸۰). آزادی انسان از دیدگاه قرآن. علوم سیاسی، سال چهارم، شماره

۱۵: ص ۱۴۰-۱۲۳

عمید زنجانی، عباسعلی (۱۳۸۵). فقه سیاسی. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

فاضلی، قادر (۱۳۸۰). آموزه‌های سیاسی در اشعار اقبال. علوم سیاسی، شماره ۱۵: ص ۲۹۴-

۲۷۱.

فوزی، یحیی (۱۳۸۸). اندیشه سیاسی امام خمینی. قم: نشر معارف.

کیخا، عصمت (۱۳۸۲). اخلاق و قدرت از دیدگاه قرآن. علوم سیاسی، شماره ۲۳: ص ۴۸-

۳۳

لک‌زایی، نجف (۱۳۷۸). تفکر سیاسی در قرآن. علوم سیاسی، شماره ۷: ص ۱۰۶-۹۱.

مرادپور دهنوی، امیرحسین (۱۳۸۹). فرهنگ و ابزارهای سیاست خارجی دولت اسلامی از

دیدگاه امام خمینی (ره). فرهنگ پژوهش، شماره ۶: ص ۴۳-۳۶.

مرادپور دهنوی، امیرحسین (۱۳۹۶). اندیشه سیاسی امام خمینی (ره) با تاکید بر سیاست

خارجی، سیرجان: نشر دانشگاه آزاد اسلامی سیرجان.

مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۸۵). حقوق و سیاست در قرآن. قم: موسسه آموزشی و

پژوهشی امام خمینی.

میراحمدی، منصور (۱۳۹۱). آزادی سیاسی در قرآن کریم. معارف، شماره ۹۵: ص ۷۹-۷۸.

هاشمی رفسنجانی، اکبر (۱۳۷۹). تفسیر راهنما. قم: مرکز معارف قرآن، مرکز انتشارات دفتر

تبلیغات اسلامی، چاپ دوم.

هزاوه‌ای، سیدمرتضی (۱۳۸۰). اصلاح و انقلاب در آموزه‌های قرآنی. علوم سیاسی، سال

چهارم، شماره ۱۵: ص ۲۰۸-۱۹۵